

TALLINN JA ORDUVÕIM 1346–1561

Inna PÕLTSAM

Ajaloo Instituut. Rütüti 6, 10130 Tallinn, Eesti

1346. aastal müüs Taani kuningas Põhja-Eesti alad, sh. Tallinna linna Saksa Ordule. Orduvõimu näol sai Tallinn endale uue maahärra. Linna vahekorraast oma maahärraga sõltusid arvestatavalt tema eksistentsi- ja arenguvõimalused. Tallinn jäi ordu võimu alla 215 aastaks. Missuguseks kujunesid tema suhted maahärraga selle aja jooksul, missuguseid arenguid ja muutusi ning miks need läbi tegid, kas oli selles arengus mõni selge läbiv joon – neid küsimusi on käsitletud järgnevas artiklis.

SISSEJUHATUS

19 000 Kölni marga puhta hõbeda eest müüs Taani kuningas Waldemar 1346. aastal Põhja-Eesti alad Saksa Ordule.¹ Viimane omakorda loovutas need pandina Liivimaa orduharule.² Suurte maahärrade vaheliste tehingute juures oli Tallinna linna põhihüvi, et uus feodaalisand ei jätaks kinnitamata linna vanu õigusi ja privileege. Eesti ala linnadest oli just Tallinn Taani võimu all saavutanud kõige ulatuslikuma autonoomia ja suuremad vabadused: 1248 kinnitati talle Lübecki õigus; 1265 andis kuninganna Margareta privileegi, mis keelas vastu rae tahtmist kedagi linnafoogtiks määrata; lisaks anti linnale luba münte lüüa ning 1284 sai Tallinn kohalikult piiskopilt õiguse kirikuid valitseda.³ See kõik kokku kahandas tugevasti maahärra võimu linna üle. Ordu jättis Tallinna autonoomia puutumata – 1346. aasta 4. novembril kinnitas Liivi ordumeister Goswin von Herike ühes juuresviibinud kohalike kõrgete võimukandjatega Saksa Ordu nimel linna vanad õigused ja privileegid.⁴

¹ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch (LUB), 2. 1301–1367. Koost. F. G. v. Bunge. Reval, 1855, nr. DCCCLII.

² LUB 2, nr. DCCCLXXVI.

³ LUB 1. 1093–1300. Koost. F. G. v. Bunge. Reval, 1853, nr. CXCIX, CCCXC, CDLXXXVIII.

⁴ LUB 2, nr. DCCCLIX.

Linna arengule oli tähtis, missuguseks kujunesid tema ja uue maahärra suhete järgnevat sajandeil. Nende iseloomu ja olemust tagantjärele tabada pole kaugeltki lihtne, samas on keskaja Tallinna ajaloo seisukohalt tegu kahtlemata olulise, vahest koguni ühe võtmeteemaga. Mitmed baltisaksa⁵ ja hiljem ka eesti ajaloolased lasksid endale meeldida seisukohal, et Tallinn oli piisavalt võimas nautimaks ordu võimu all suurt sõltumatust, vabadust oma tahtmist mööda talitada ehk R. Kenkmaa väljenduses: "...Tallinnas ordumeister, Tartus piiskop – säilitasid enam nimelise kui tegeliku ülemvõimu. Nende lakkamatuil manitsusil, keeldudel ning koguni kategoorilistel käskudel ja korraldustel ei olnud sageli vähimaidki tulemusi käsuandaja soovitud suunas..."⁶ Sellist nägemisviisi ei saa otse valeks tunnistada, pigem veidi puudulikuks. Uut kvaliteeti linna ja tema feodaalisanda vahekorra mõistmisel ja hindamisel näitab R. Vogelsang, kes rõhutab, et Tallinna suhetes orduga polnud selget, püsivat joont, vaid alati sõltus kõik konkreetsest olukorrast.⁷ Tema väide on samuti, et Tallinna alistumine Rootsi kroonile 1561. aastal ei olnud linna autonoomia pideva suurenemise ja orduvõimu pideva nõrgenemise otsene tagajärg.⁸ Niisugusest vaatepunktist avaneb linna ja maahärra vahekorrad hoopis uues valguses, andes põhjust või sundides varasemaid seisukohti ja hinnanguid revideerima. Sellest tulenevalt püüab siinne kirjutus pakkuda omapoolset tõlgendust või nägemust Tallinna ja tema ordust maahärra suhetest keskajal ning teha seda mõne valitud näite kaudu.

SISETÜLID LIIVIMAAL 14. SAJANDI TEISEL POOLEL

Pärast õnnestunud tehingut Taani kuningaga ja valduste laienemist Põhja-Eesti alade arvel asus ordu aktiivselt ning kõigi vahenditega taotlema Liivimaa piiskopkondade inkorporeerimist Saksa Ordusse. Ordu püüdes Liivimaal samasuguse võimutäiuse poole, nagu tal oli Preisis.⁹ Esmalt viis see teda konflikti Riia peapiiskopiga. Tallinn toetas truult ordu, pöördudes 1373. aastal ordu aadressil esitatud kiiduavaldustest tulvil kirjaga isegi paavsti poole.¹⁰ Pärast edukat Riia operatsiooni okupeeris ordu 1379. aastal Tartu piiskopkonna lossid ja pidas nende pärast sõda nii Tartu linnaga kui ka osa sealsete Dietrich Damerowi

⁵ Vt. Nottbeck, E. v., Neumann, W. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. Reval, 1904, 26.

⁶ Kenkmaa, R. Linnad ja kaubandus XV–XVI sajandil. – Rmt.: Eesti ajalugu, II. Toim. H. Kruus. Tartu, 1937, 307–308.

⁷ Vogelsang, R. Reval und der Deutsche Orden: Zwischen städtischer Autonomie und landesherrlicher Gewalt. – Rmt.: Stadt und Orden. Koost. U. Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 44.) Marburg, 1993, 44–45.

⁸ Samas, 58.

⁹ Vt. täpsemalt Raudkivi, P. Maapäeva kujunemine. Tallinn, 1992, 103.

¹⁰ LUB 3. 1368–1393. Koost. F. G. v. Bunge. Reval, 1857, nr. MXC.

kandidatuuri piiskopitoolele pooldanud vasallidega.¹¹ Tallinn oli kindlalt ordut toetamas ja nagu O. Stavenhagen õigustatult märgib, isegi rohkem, kui ta 1348. aasta privileegi järgi oleks olnud kohustatud.¹² Damerowi sõda seadis Liivimaa linnad keerulise küsimuse ette, kuidas toimida olukorras, kus kohustused maahärra ees põrkuvad kohustustega Hansa liikmete ees. Tõenäoliselt vaeti seda probleemi 1379.–1381. aasta Liivimaa linnadepäevadel, kuid lahendus jäi leidmata.¹³ Kas on ikka õige toetada ordut Tartu, s.o. ühe hansalinna vastu, sellele küsimusele vastuse saamiseks pöördus Riia 1380. aastal lõpuks Lübecki, Stralsundi ja Hamburgi rae poole.¹⁴ Lübecki vastus oli orduvastane, seepärast ei kiitnud ei Tallinn ega Preisi linnad seda heaks, vaid kinnitasid selle ainult *ad referendum*.¹⁵ Riia tegevus pidi juhtima Liivimaa teiste linnade tähelepanu sellele, et Tallinna käitumine ei vastanud tekkinud olukorras ei Kölni konföderatsiooni ega ka mitte Hansa huvidele.

Ordu toetamist jätkas Tallinn Saare-Lääne piiskopkonna sisesõja mahasurumisel. Haapsalu rüüstamise ja põletamise järel 1383. aastal tekkinud ärevas olukorras saatis Tallinn ordumeistrile sõjamehi appi. Ühes oma kirjas tänas ordumeister linna selle eest ja palus saata kaheksa meest ka Kuressaarde.¹⁶

Tallinna ja orduvõimu vahekorid 14. sajandi teisel poolel tunnistab kõike muud kui linna üleolekut ning sõltumatust ordumeistrist. Mõneti ehk utreeritult võib väita, et ordu kaalus Tallinna jaoks isegi Hansa üles. Pühendumine ordu poliitiliste ettevõtmiste toetamisele oli põhjus, miks näiteks Tallinn ei osalenud 1395.–1396. aasta hansalinnade ühises mereteede röövlitest puhastamise aktsioonis.¹⁷ Äärmist lojaalsust ja kuulekust ordule võib osalt seletada ehk ka sellega, et linn oli ordumeistrile suuri summasid võlgu – 1382. aastal kinnitas Tallinna raad, et oli ordumeister Wilhelm von Vrymersenilt saanud 1000 Riia marka¹⁸, viis aastat hiljem tunnistab raad, et on saanud õndsalt Wilhelm von Vrymersenilt 2000 Riia marka linna heaks¹⁹.

Liivimaa poliitilises võitluses nii eredalt ilmnenu Tallinna lojaalsus oma maahärrale kahanes aga tunduvalt, kui mängu tulid kaubanduslikud huvid.

¹¹ **Jähniq, B.** Zur Persönlichkeit des Dorpater Bischofs Dietrich Damerow. – Beiträge zur Geschichte Westpreussens. Zeitschrift für Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreussens, VI. Münster, 1980, 6–24.

¹² **Stavenhagen, O.** Die Anfänge des livländischen Städtebundes innerhalb der deutschen Hanse und seine Theilnahme an der Kölner Konföderation. – Baltische Monatsschrift, 34. Jg. Bd. 52. Riga, 1901, 67; Akten und Reccesse der livländischen Ständetage (AR), I. Koost. O. Stavenhagen. Riga, 1907, nr. 53.

¹³ **Stavenhagen, O.** Die Anfänge des livländischen Städtebundes, 67.

¹⁴ AR, nr. 112.

¹⁵ Samas.

¹⁶ LUB 3, nr. MCCIV.

¹⁷ AR, nr. 144.

¹⁸ LUB 3, nr. MCLXXXI.

¹⁹ LUB 3, nr. MCCXXXVII.

Ilmekas näide on 1396. aastast, kui ordu ja Tartu piiskopi vahel taaspuhkenud kodusõja tõttu keelas ordu kaubitsemise Tartuga. Ei Tallinn ega teised hansalinnad hoolinud sellest eriti ning püüdsid kaubavahetust toimetada salaja Narva kaudu. Isegi Tallinna raehärra Gerd Witte keldris peideti rauda heeringatünnidesse, et saata seda salaja Tartusse.²⁰

1417.–1418. AASTA KONFLIKT NARVA PÄRAST

Oma kaubanduslike huvide avalikul kaitsmisel maahärra ees ei saanud Tallinna mitte alati edu. See on jälgitav kas või läbi keskaja püsunud vastuoludes Narva-küsimuses. Üks paljudest seesugustest konfliktidest vallandus 1417. aastal. Liivimaa linnadepäevadel oli kehtestatud kaubandussulg Venemaa suhtes ning kaubandus Novgorodi ja Neevale pandi keelu alla. Kaubitsemine venelastega jäeti vabaks Riias, Tallinnas, Tartus ja Narvas.²¹ Novgorod vastas omapoolse kaubanduskeeluga. Ainult Narvas jätkus kaubitsemine tänu foogti osavale tegevisele ja see elavnes isegi niivõrd, et hakkas häirima teisi linnu. 1417. aasta algul pöördusid linnad orduvõimude poole palvega, et ühinetaks kaubandussuluga Venemaa vastu ja keelataks teravilja väljavedu Liivimaalt.²² Vastasel korral ähvardas Tallinn Narva vastu surveabinõud tarvitusele võtta.²³ Viimane sattus raskesse olukorda ning otsis abi nii Liivi ordumeistrilt kui ka kõrgmeistrilt eneselt ja leidiski selle.²⁴

Tallinn arvas, et ordumeister tunnustab tema kaubanduslikku eelisseisundit. Ordul olid aga sootuks teised plaanid, ta oli ise huvitatud kaubandustegevusest: orduteenrid tegid venelastega heal meelel äri ja ordumeister valvas, et nende õigusi selles ei takistataks. Polnud kasulik toetada Tallinna ambitsioone ja kasvavat mõjukust. Preisi linnadega oli ordul mugav: need olid temast täielikus sõltuvuses juba seepärast, et seal kehtis eriline ordu linnaõigus.²⁵ Liivimaal oli olukord linnade suurte õiguste tõttu märksa tülikam. Pealegi püüdis Hansa ordut Vene kaubandusest üldse välja tõrjuda ja just selle nimel pidi ordu Narvat Tallinna vastu ära kasutama. Muidugi oli ordumeistri toetus Narvale paljus kasulik. 1417.–1418. aastal kujunenud olukorras polnud lootagi, et ordu laseks end Tallinna ähvardustest heidutada ja Narvas kaubitsemise vastu samme astuks. Nüüd ja ka hiljem pidi Tallinn ise leidma, kuidas niisugused olukorrad endale võimalikult soodsalt lahendada ning see polnud kaugeltki võimatu.²⁶

²⁰ Hansen, G. v. Katalog des Revaler Stadtarchivs. Reval, 1896, 286.

²¹ AR, nr. 207.

²² AR, nr. 220.

²³ Süvalep, A. Narva ajalugu. Narva, 1936, 39.

²⁴ Vt. täpsemalt Süvalep, A. Narva ajalugu, 40–42.

²⁵ Arnold, U. Die Hanse und Preussen. – Rmt.: Die Hanse und der Deutsche Osten. Lüneburg, 1990, 82.

²⁶ Vt. täpsemalt Süvalep, A. Narva ajalugu, 43.

Liivi ordumeister tundis ennast Tallinna käitumisest 1417.–1418. aasta konfliktl ajal tõsiselt puudutatuna ja pahandas kirjas kõrgmeistrile võimatu olukorra peale, mis tekiks, kui linnad hakkaksid valitsema maad ning jagama keelde ja kāske (*das die stede unser lande regieren sollen, und gebietin und vordietein, gliicher wise, ob sie herren der lande weren*).²⁷ Samas oli aga ordumeister meel-sasti nõus nāgema, et Tallinn jagab n.-õ. riigiasjus temaga vastutust. Nii juhtus 1424. aastal, kui Rakverest pärit mererõõvliid kaaperdasid Tallinna lähedal venelaste laeva ja nood nõudsid hiljem kahjude hüvitamist.²⁸ Tallinn arvas, et seda peab tegema ordu, sest Rakvere on ordulinn. Ordumeister väitis aga, et kaubanduslikes tülisajus kuulub vastutus ikka Tallinnale. Vene saadikutel ei jäänud selles olukorras üle muud, kui nõutult küsida, kes on siin maal siis peremees.²⁹

Narva-küsimus ei leidnudki enne Liivi sõda lõplikku lahendust, see oli Tallinna ja ordu vahel alaline pingeallikas. Ordu toetuse tõttu ei suutnud Tallinn Narvat kui ebameeldivat konkurenti elimineerida ning Tallinna kaubandusliku võimu tõttu ei suutnud ordu sundida teda Narva-vastasest survepoliitikast loobuma. Veel Novgorodi kaubakontori lõpliku kadumise järel 1516.–1521. aastal kerkis üles igivana küsimus, milline linn saab endale Vene kaubanduses laokoha õigused. Ordumeister tegi kolm aastat järjest hansapäevadel ettepaneku tuua laokoht Narva, ent Tallinna kategoorilisel vastuseisul ei otsustatud seda ka neljandal teadaoleval korral Narva kasuks.³⁰ Lõpuks lubati nii Tartus kui ka Narvas kõigil venelastega vabalt kaubelda. Alles Rootsi riigi võimu all ei suutnud Tallinn Narva kaubanduse õitsengule enam takistuseks olla.

1420.–1422. AASTA MÜNDIREFORM

Keskaja Liivimaal oli müntimisõigus ordumeistril, Riia peapiiskopil ja Tartu piiskopil. Tegelikult löödi aga münte Riia, Tallinna ja Tartu müntlas. 14. sajandi lõpul hakati Liivimaa seisustepäevadel otsustama tähtsamaid mündin-dusega seotud küsimusi, edaspidi peeti erilisi mündipäevi. Hansapäeva eeskujul võeti 1374. aasta seisustepäeval vastu otsus keelata madalakvaliteediliste mün-tide sissevedu Liivimaale.³¹ Suure tõenäosusega võib eeldada linnade initsiatiivi otsuse läbisurumisel.³² Linnade ja maahärrade huvide kokkulangemine mündi- ja rahaasjanduses oli üsnagi harv nähtus (need kippusid hoopis rohkem lahku

²⁷ LUB 5. 1414–1423. Koost. F. G. v. Bunge. Riga, 1867, nr. MMCLXXXV.

²⁸ LUB 7. 1423 Mai–1449 Mai. Koost. H. Hildebrand. Riga; Moskau, 1881, nr. 149, 261, 317.

²⁹ LUB 7, nr. 317.

³⁰ **Kenkmaa, R.** Linnad ja kaubandus, 284.

³¹ AR, nr. 101.

³² **Raudkivi, P.** Maapäeva kujunemine, 87.

minema). Eredalt ilmnes huvide lahkumine 15. sajandi alguse mündireformi puhul.

Mündi pahenemine algas 14. sajandil ning järgmisel sajandil elas mündindus Liivimaal üle juba väga suuri raskusi. Kohaliku raha väärtus langes oluliselt, tõusid sisseveokaupade hinnad.³³ See puudutas eriti just maaisandaid, kelle sissetulekud laekuvate maksudena kahanesid. Mündi pahenemise all kannatasid ka rendiste omanikud, sh. kirik. Linna juhtivat kaupmeeskonda puudutas see kõik vähe. Ebakindlal ajal avanesid soodsad võimalused spekulereimiseks ja võib arvata, et suured kaubalinnad ei tundnud kuigi tõsist huvi raha stabiliseerimise vastu.

Saksa Ordu oli 15. sajandi algul eriti raskes seisus. Ebaõnnestunud sõda Leeduga oli tema kulusid suuresti tõstnud. Hulk ordu võimukandjaid oli sattunud vangi ning nende väljalunastamiseks vajati suuri rahasummasid, peale selle nõudis kestev sõjaolukord pidevalt raha relvastusele ja varustusele.³⁴ 15. sajandil võeti Liivimaal ordudomeeni talupoegadelt erilist maksu – meistriraha, mis läks Preisi orduharu sõjaliste vajaduste katteks. Esimene teade sellest pärineb 1411. aastast, laekunud summa läks kõrgmeistri käsutusse Poolale sõjakontributsiooni tasumiseks.³⁵ Kaotus Tannenbergi all andis Saksa Ordu finantsüsteemile löögi, millest see ei suutnudki toibuda, lisandus agrarkriis. Üldisest kriisist ei jäänud puutumata ka Liivimaa orduharu, ehkki see ei väljendunud nii ruttu ja teravalt kui Preisis.

1410. aasta oli Liivimaa arengus mitmes mõttes tähenduslik. Lüüsaamine Tannenbergi lahingus pani alguse Liivi orduharu iseseisvumisele ja ordumeistri suurenevale sõltumatusle kõrgmeistrist, samal aastal saatis Peetrikoda oma kaupmeeskonna sõltumatus tunnuse – Püha Peetri pitsati – Tartusse, mis tähendas, et Novgorodi kaubakontori juhtimine läks täielikult Liivimaa linnade kätte. Just sellises olukorras algatas ordu rahareformi.

Et müntimisõigus oli keskajal maaisanda võimu tähtis atribuut, siis arvas ta end täiesti õigustatud olevat selles valdkonnas endale sobivaid mänguregleid dikteerima. Juba 1415. aastal andis ordumeister korralduse Tallinnas müntimine lõpetada. Tal aga ei õnnestunud peatada verimist Riias ja Tartus ning nii tuli paari aasta pärast ka Tallinna kohta käiv keeld tühistada.³⁶ Mündi edasise languse vältimiseks õnnestus maahärradel 1420. aastal keelata kaheks aastaks verimine kõigis Liivimaa müntlais.³⁷ Vahepeal töötati välja uus mündimäärustik, mis

³³ **Tender, E.** Müntide ja mõõtu areng Eestis. – Rmt.: Eesti majandusajalugu, 1. Toim. H. Sepp. Tartu, 1937, 510.

³⁴ AR, nr. 191.

³⁵ 1456. a. Valga maapäeval otsustati nõuda igalt asustatud adramaalt üle Liivimaa 1 mark, et kõrgmeister saaks oma palgasõdurite poolt okupeeritud linnuseid ja linnu välja lunastada (vt. LUB II. 1450–1459. Koost. H. Hildebrand, P. Schwartz, L. Arbusow. Riga; Moskau, 1905, nr. 506).

³⁶ AR, nr. 204, 211.

³⁷ AR, nr. 256, 257.

maapäevadel Võnnus ja Valgas 1422. aastal heaks kiideti. Otsustati hakata lööma uusi artigeid.³⁸ Kujunenud olukorras väärib tähelepanu Tallinna käitumine, mida ehk isegi silmakirjalikuks võib nimetada. Raske öelda, millele loodeti, kui soovitati Riial ja Tartul nõustuda maahärrade ettepanekuga.³⁹ Vähe usutav, et ei suudetud mõista selle reformi kahjulikkust linnale, eriti tema kaubanduselule. Siiski juba sama aasta lõpul peatas Tallinn nagu teisedki linnad uute artigitte verimise.⁴⁰ Sealtpäele muutus Tallinna suhtumine reformisse õige põhjalikult.

Kuigi maaisandad nõusid linnadelt korduvalt uutes artigitest arvestusest kinnipidamist, võib mündireformi sisuliselt läbikukkunuks pidada. 1437. aastal otsustasid linnad jääda vana marga juurde⁴¹ ja maahärrad pidid sellega esialgselt vastuseisust hoolimata leppima⁴². Mündireform tähendanuks Liivimaa välja-veoartiklite järsku kallinemist, millel oluks kaupmeestele ebameeldivad tagajärjed. Samas oluks tegu ka lootusetu katsega kehtestada Liivimaal muust Euroopast mitu korda odavam hõberaha.⁴³ Kuigi linnadel, sh. Tallinnal ei olnud võimu maahärrasid otseselt takistada rahareformi teostamast, polnud sisuliselt selleks ka tarvidust. Reform tähendanuks majanduse arengule risti vastu astumist. Nii võimas polnud aga ükski maahärra. Nagu 1422. aasta reformi puhul, nii ka edaspidi tuli ette, et maaisandad langetasid otsuseid linnade kahjuks, kuid viimaste mõju raharingluse keskustena oli sedavõrd suur, et enamik ebasoodsaid otsuseid jäi vaid paberile. Linna majanduslik võimsus oli Liivimaal see, mille otsustavaks suunamiseks või piiramiseks maahärral reaalseid võimuvahendeid ei olnud.

MAAKAUBANDUS

Komplitseerituks kujunes Tallinna vahekord maahärraga kaubanduspoliitika küsimustes. Üks, mis pingeid tekitas, oli orduvõimu sage sekkumine linna kaubandusellu, seda peamiselt kaubasulgude kehtestamisega viljale, soolale vm. kaupadele. Sekkumiseks võib pidada ka 15. sajandi esimesel veerandil ordumeistri organiseeritud vilja väljavedu Preisimaale, mis kannatas ränkade ikalduste all. Linna vastupanu maahärra tegevusele tugevnes linna kaubanduslike ambitsioonide kasvuga 15. sajandi lõpul ja 16. sajandi algul.

Kaubandus oli linnade peamine elatusallikas ja selles ajasid suured linnad, nagu Tallinn, äärmiselt egoistlikku poliitikat. Maa laiematel ja üldisematest huvidest ei ilmutatud mingit arusaamist. Tõsiseks probleemiks muutus linnade käitumine 15. sajandi lõpul, kui Liivimaa tabasid ikaldused ja kodusõda. 1482.

³⁸ AR, nr. 292, 297, 307.

³⁹ AR, nr. 307.

⁴⁰ Samas.

⁴¹ AR, nr. 425.

⁴² AR, nr. 426.

⁴³ Leimus, I. Numismaatika alused. Tartu, 1996, 56.

aastal vasallidepäeval süüdistasid vasallid avalikult linnakodanikke spekulatsioonides.⁴⁴ Vilja väljavedu Lääne-Euroopasse hoidis jaehinnad kõrged. Ainus võimalus linnade lühinägelikule poliitikale vastu astuda ja ühtlasi koguda toidu- tagavarasid nälja või sõja puhuks olid ordumeistri kehtestatud väljaveokeelud. Linnad reageerisid nendele ägeda protestiga. 1502. aastal kaebasid Tallinna ja Riia kaupmehed, et kui ei lubata vilja välja vedada, ei tule enam ükski laev Liivimaa sadamaisse.⁴⁵

15. sajandi lõpul ja 16. sajandi esimesel poolel hakkas hoopis häirivamalt kui orduvõimu otsene sekkumine mõjutama linnade kaubanduselu vasallide konkurents Liivimaa siseturu hõivamisel. Novgorodi kaubakontori sulgemine 1494. aastal vähendas tunduvalt Tallinna suurkaupmeeste kaug- ja transiitkaubandust, paljud neist läksid pankrotti. Muutunud välispoliitilise olukorra tõttu olid suurkaupmehed sunnitud üha enam rõhku panema sise- ja väikekaubandusele. Suurenes kohalike põllumajandussaaduste turustamine sise- ja välisturul. Nii Tallinn kui ka Tartu püüdsid siseturgu monopoliseerida ja laiendada oma kaubanduslikku tegevust maal. Keskaja jooksul oli aga märkimisväärselt suurenenud mõisamajanduse seotus turuga, seda eelkõige viljaekspordi tõttu. Liivimaa mõisnik oli seotud välisturuga ja huvitatud oma toodangu ülejääkide realiseerimisest. Linna ja mõisniku huvid pörkusid maakaubanduses.

Esimene konflikt tekkis sellest, et linnakaupmeestele hakati tegema takistusi maal kauba ülesostmisel. Nähtavasti juba 14. sajandil oli talupojal lubatud oma tooteid müüa ainult siis, kui ta oli tasunud feodaalsed loonusandamid.⁴⁶ Nii konfiskeeris Karksi foogt 1416. aastal kahe Tallinna kaubaselli käest Karksi talupoegadelt ostetud lina, sest ost oli toimunud enne, kui talupojad olid tasunud linakümnise.⁴⁷ 16. sajandil hakkasid vasallid eriti aktiivselt nõudma, et keelataks kaupmeestel talupoegadelt põllumajandussaadusi üles osta. Kaupmehed nimelt harrastasid talupoegadelt enne koormiste tasumist parema osa vilja ja muude põllusaaduste ülesostmist. Mõisnikud nõudsid, et talupoeg võib oma toodangu turule viia alles siis, kui ta on tasunud kõik koormised. Veelgi enam. 1526. aastal sõlmiti Tallinna komtuuri ja Harju–Viru rüütelkonna vahel leping, millest selgub, et mõisnikud pidasid juba ka talupoegade toodangu ülejäägi ostmist oma monopoolseks õiguseks.⁴⁸ 1532., 1537. ja 1548. aasta maapäeval kinnitati linnade survele talupoegade õigus viia oma toodangu ülejääke vabalt turule. Linnade korduvad kaebused aga näitavad, et need otsused jäid enamasti paberile. 16. sajandi

⁴⁴ Kivimäe, J. Põllumajanduse turusidemed. – Rmt.: Eesti talurahva ajalugu, 1. Tallinn, 1992, 245.

⁴⁵ LUB II-2. 1501–1505. Koost. H. Hildebrand, P. Schwartz, L. Arbusow. Riga; Moskau, 1905, nr. 275.

⁴⁶ Ligi, H. Talurahva sotsiaalne liigendus ja õiguslik olukord. – Rmt.: Eesti talurahva ajalugu, 1. Tallinn, 1992, 175.

⁴⁷ LUB 5, nr. MMCVII.

⁴⁸ Ligi, H. Talurahva sotsiaalne liigendus, 175.

teisel poolel oli feodaali ostueesõigus vähemalt eramõisais üldine. Mõisnike ostueesõigust kinnitab ka kroonik Russow.⁴⁹

Hiliskeskajaks, kui puhkes õitsele Liivimaa väliskaubandus, kujunes Liivimaa kaubanduses selgesti välja kaks jõudu – linnad ja vasallid. Linnad tahtsid monopoliseerida kogu siseturgu, vasallid jälle suurendada oma osa ekspordis, vabaneda linnakaupmeeste vahendamisest ja õigust kaubelda ise võõrastega.⁵⁰ Mõisnike kauplemise laienemine maal ei rahuldanud mõistagi linnu ja 1513. aasta maapäeval nõudsid Tallinna rae saadikud, et lõpetataks mõisameeste muutumine kaupmeesteks.⁵¹ Selliseid kaebusi tõstasid linnad maapäeval veel korduvalt.

Orduvõimule jäi linna ja mõisniku vahelises konfliktis, nende võitluses Liivimaa siseturu pärast vahemehe osa. Nii linn kui ka vasallid otsisid õigust ordumeistri juurest ja esitasid üksteise peale kaebusi. Ordumeister ei võtnud või ei soovinudki võtta asjas kindlat seisukohta ja konflikt ei leidnud orduajal lahendust. Mõisnik kindlustas edasi oma monopoolset eesõigust osta talupojakaupu, linn aga ei taganenud oma vahendajarollist ning kehtestas jätkuvalt hinnatariife mõisniku kahjuks.

TALUPOEGADE PAGEMINE LINNA

Tallinna ja orduvõimu suhted pingestusid ülimalt linna pagenud talupoegade tõttu. 14. sajandil, kui feodaalid asusid talupoegade liikumisvabadust piirama, võisid linnad eestlasi vabalt vastu võtta. Ent sedamööda, kuidas teoorjusliku mõisamajanduse arenedes talupoegade tööjõu väärtus kasvas, hakkasid feodaalid linnadelt üha energilisemalt nõudma pagenud talupoegade väljaandmist.

Tallinn ei näidanud mingit soovi oma seisukohti selles küsimuses revideerida. Otsustavasse faasi jõudis asi, kui Harju–Viru vasall Hermann Soie 1486. aastal teravalt Tallinna autonoomiaõigust rikkus. Ta laskis oma meestel kallale tungida Tallinna preestri Niklas Tulle vanale emale, kui see oli parajasti koos kogu oma liikuva varaga teel maalt poja juurde linna. Tallinna linna sarase piirides rööviti vanalt naiselt 25 karilooma ning teda abistanud talupoeg viidi kaasa ja tõmmati

⁴⁹ Russow, B. *Chronica der Prouintz Lyfflandt*. – Rmt.: *Scriptores rerum Livonicarum*. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland, II. Riga; Leipzig, 1848, 38.

⁵⁰ 1437. a. kinnitas Riia linn põhimõtte "võõras ärgu kaubelgu võõraga", mis oli suunatud Hansasse mittekuuluvate hollandlaste vastu. Hollandlased ilmusid Liivimaa väliskaubanduses 15. sajandi algul ja hakkasid Preisi- ja Liivimaa vilja edasi müüma Hispaaniasse ja Portugali. Nad pakkusid konkurentsi talupojakaubanduses ja tahtsid nagu mõisnikud vabaneda linnade vahendusest viljakaubanduses ning võimalust vilja üles osta otse mõisnikelt ja talupoegadelt. Alates 1469. aastast kehtis nimetatud põhimõtte kõigis Liivimaa linnades, alguses ei peetud keelust tingimusteta kinni, ent 1516. aastast hakati seda väga rangelt nõudma.

⁵¹ Vt. Kivimäe, J. Põllumajanduse turusidemed, 246.

rattale.⁵² Soie lõi pretsedendi, millele järgnes rida sündmusi. Jõuvõtteid hakkasid linna vastu rakendama ka teised feodaalid. Oma talupoegi üritasid vägivallega linnast kätte saada Odert Hastfer ja Hans von Rosen.⁵³ Kujunes olukord, kus korraga seati küsimärgi alla mitmed linna õigused ja privileegid: talupoegade vaba vastuvõtt, linnakodanike isikuvabadus ja rae ainuõigus linna territooriumil kohut mõista.

1490. aastail arutati linnade käitumist põgenike suhtes mitmel maapäeval. Kui Tartu ja Riia teatasid juba 1492. aasta Valga maapäeval, et nad annavad pagened talupojad pärisõigustele vangistatult välja, siis Tallinn tugines veel 16. sajandi algul Preisi sõja ajal (1454–1466) sõlmitud kokkuleppele, mille alusel ta andis küll välja oma talu ja perekonna maha jätnud adratalunikud, kuid pidas oma õiguseks vabalt vastu võtta sulaseid, kes polnud võlgu ega varastanud.⁵⁴ Harju–Viru vasallid nõudsid aga ka Tallinnalt pagenede vastuvaidlematut väljaandmist.

Ordumeister oli selles konfliktis jälle vahemehe rollis, Wolter von Plettenberg polnud aga erapooletu, tema poolehoid kuulus selgesti vasalkonnale.⁵⁵ Küllap lisis siin kaalu, et Tallinn oli hoidunud kõrvale tema venelastevastase sõjakäigu toetamisest. Tallinn aitas ordut raha ja palgasõduritega kõige minimaalsemal ja hädapärasemal määral, keeldudes igasugustest suurematest kulutustest.⁵⁶ Kuigi pealtnäha võib nii ju tunduda, ei saa seda päriselt võtta Tallinna jõudemonstratsioonina, sest formaalselt ei teinud ta muud, kui tugines 1348. aasta privileegile, mis vabastas ta ordule sõjalise toetuse andmise kohustusest.⁵⁷ Samas lõi linna hoiakus välja suutmatust arvestada laiemalt kui ainult enda huvidega.

Vahekorral Tallinna ja ordumeistri vahel arenes lausa dramaatiliseks 1500. aastal, kui ordumeistri Tallinna sissesõidu eel kogunesid sõjariistus kodanikud Lasnamäele ja raad asus nende etteotsa, et sissesõitu relva jõul takistada. Alles Tallinna piiskopi Roddendorpi vahetaliitus suutis võimaliku verise kokkupõrke ära hoida. Järgnenud läbirääkimistel lepitati linna pagened talupoegade puhul kokku vanas mooduses – linn oli kohustatud välja andma adratalunikud, vabarahvast aga ei tarvitsenud.⁵⁸ Tegu oli kompromissiga: vasallidele jäi garantii adrataluperemeeste Tallinna pagemise vastu, linn aga säilitas odavate töökäte juurdesaamise võimaluse, sest keeld ei kehtinud adratalunike poegade, vabadike ja üksjalgade kohta.

⁵² **Nottbeck, E. v.** Die alte Criminalchronik Revels. Reval, 1884. Quellen II (Der sog. Herberssche Auszug aus dem alten Gerichtsbuch), Fol. 79. Vrd. **Nottbeck, E. v.** Fragment einer Revaler Chronik. – Rmt.: Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV. Reval, 1894, 452–453.

⁵³ **Niitemaa, V.** Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. Helsinki, 1949, 137–138.

⁵⁴ **Ligi, H.** Talurahva sotsiaalne liigendus, 173.

⁵⁵ **Johansen, P.** Ordensmeister Plettenberg in Reval. – Rmt.: Beiträge zur Kunde Estlands, XII. Heft 4–5. Reval, 1927, 100.

⁵⁶ **Kenkmaa, R.** Linnad ja kaubandus, 307–308.

⁵⁷ AR, nr. 53.

⁵⁸ **Niitemaa, V.** Die undeutsche Frage in der Politik, 144–145.

Konfliktile andis see vaid ajutist leevendust. 1504. aasta katkust tingitud töö-
kätepuudus tõi põgenikeküsimumise uuesti ja teravalt päevakorda. Ordumeister
Plettenbergi 1513. aasta Tallinna sõidu ajal võtsid linnaelanikud teda taas sõja-
riistus vastu, olles valmis relvaga oma õigusi kaitsma. Plettenbergil õnnestus
otsest relvakokkupõrget vältida.⁵⁹ 1515. aasta läbirääkimistel nõustus Tallinn
vasallide pideva surve all, et adratalu peremees või tema vanem poeg, kes ei taha
isanda juurde tagasi pöörduda, paigutatakse vanglasse.⁶⁰ Nüüd laienes välja-
antava staatus ka adratalunike vanematele poegadele, aga tingimusteta välja-
andmist ei suutnud feodaalid peale suruda. 1515. aasta kokkuleppes tunnistasid
vasallid esmakordselt linna õigust jätta välja andmata need pagenud talupojad,
kes on linnas elanud aasta ja päeva.

Plettenberg oli osavalt suutnud ära hoida relvastatud kokkupõrked tallin-
lastega, ometi tuleb tunnistada tema suutmatust võtta kindlat seisukohta talu-
poegade linnapagemise küsimuses. Ordumeister pöördus nõu ja abi saamiseks
isegi Lübecki rae ja paavsti enese poole, ent kohalikku konflikti need kaugel-
seisvad autoriteedid ei lahendanud.⁶¹ Vastasseisu juur oli linna suured õigused,
millest viimane hoolega kinni hoidis ja mida ordumeister ei olnud valmis või
võimeline murdma. Eriti hoidis Tallinn kinni Lübecki raele apelleerimise õigu-
sest ning seisis sellega vastu keskväimu tugevnemisele ordualal. 1346. aastal oli
ordu jätnud puutumata ka Tallinna piiskopi alluvuse Lundi peapiiskopile. See
peatselt formaalseks muutunud alluvusvahekord ei tekitanud ordule probleeme.⁶²
Linnaga oli aga hoopis teine lugu. Tallinna tihe seotus Lübeckiga võis ordu-
meistrit kammitseda ka seepärast, et Saksa Ordu asutajad olid ju Lübecki ja
Bremeni kaupmehed. Ja sellele asjaolule rõhuti veel 16. sajandil täiesti ise-
enesestmõistetavalt. 1539. aastal kaebasid Lübecki ja Bremeni raad, et Liivimaa
linnad kehtestavad nende kahjuks kauplemisreegleid, aga nad ei tohi seda teha,
sest rüütliordu rajajatena on Lübeck ja Bremen Liivimaa heategijad.⁶³

Linna pagenud talupoegade väljaandmisel tugines Tallinn oma vanale õigu-
sele, et võim linnas kuulub ainuüksi raele. Nii võis linna põgenenud talunikku
vahistada ja mõisahärrale välja anda vaid rae volitatud esindaja, linnakohtunik
või foogt. See oli mõisnikele ebasoodus, sest talunikke oli linnast väga raske
kätte saada. Jälle hakkasid mõisnikud tarvitama omavoli ja linnas talupoegi kinni

⁵⁹ Johansen, P. Ordensmeister Plettenberg in Reval, 102–103.

⁶⁰ Niitemaa, V. Die undeutsche Frage in der Politik, 161.

⁶¹ Samas, 165–167.

⁶² Vt. Hasselblatt, R. Die Metropolitanverbindung Revals mit Lund. – Rmt.: Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, 14. Riga, 1890, 461–466. Probleeme tekitas ordule hoopis tõsiasi, et mitte ainult temal, vaid ka toomkapiitlil ja paavstil oli õigus Tallinna piiskoppi ametisse nimetada. Selle kohta vt. täpsemalt Neitmann, K. Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen im 14. und 15. Jahrhundert. – Rmt.: Reval: Handel und Wandel vom 13. bis zum 20. Jahrhundert. Koost. N. Angermann, W. Lenz. Lüneburg, 1997, 43–87.

⁶³ Revaler Regesten. Beziehungen der Städte Deutschlands zu Reval in den Jahren 1500–1807. Koost. R. Seeberg-Elverfeldt. Göttingen, 1966, nr. 241d.

püüdma. Omamoodi kulminatsioon saabus Johann Üxkülli juhtumiga. Ta oli linnast röövinud ja surnuks piinanud oma endise talupoja, rikkudes nii kõige rängemalt linna õigusi. Tallinna kohtufoogt vahistas Üxkülli ja hoolimata orduvõimude vahelesegamisest laskis ta hukata 7. mail 1535.⁶⁴ See oli linna meeletlik samm oma õiguste kaitseks.

Rüütelkonna ja Tallinna suhted pingestusid seejärel tõsiselt. Hermann von Brüggenei saabumisel Tallinna 1. veebruaril 1536 oli jälle linlastel peamine küsimus, kas maahärra kinnitab vanad õigused ja privileegid ning sellega ka linna ainuõiguse kohut mõista linna piirides kordasaadetud süütegude eest. Ometi ei võetud teda vastu sõjariistus nagu Plettenbergi. Brüggenei ajal said linna ja orduvõimu suhted uue ilme, tema toetus rüütelkonnale polnud enam nii kindel ja ilmselge. Tähtis moment linna ja ordumeistri suhete arengus oli reformatsioon. Erinevalt Plettenbergist toetas Brüggenei evangeeliumi usku ja see lähendas teda linnale. (Vasallid olid enamuses veel katoliiklased.) Ordumeistri soovi linnale vastu tulla suurendas kindlasti ka see, et Tallinn oli lunastanud ordu rahahädast, andes suurt laenu – 1800 reini kuldnat ja 100 vana marka.⁶⁵ Ordumeistri toetus linnale läks isegi nii kaugele, et tema auks korraldatud pidustuste ajal Raekoja platsil toimunud verise kokkupõrke süüdlaste väljaselgitamisel langetas ta rüütelkonnale ebasoodsa otsuse, riskides nii selle viha alla langeda.

Vaatamata üha uutele läbirääkimistele talupoegade linna pagemise asjas ei jõutudki orduaja lõpuks konflikti lahenduseni. Vasallid ei suutnud linna sundida kõiki talupoegi vastuvaidlematult välja andma ja linn oli sunnitud taganema oma varasemast suurest, piiramatust vabadusest kodanikke vastu võtta. Samas oli kord juba linna elama asunud talupoja kättesaamine raske, tema väljaandmine mõisnikule tehti väga tülikaks. Feodaalid püüdsid sageli teha katseid linnu kapituleeruma sundida, aga päriselt see ei õnnestunud. Veel 16. sajandi teisel poolel püsis omalaadne dualism: omavahelistes suhetes tunnistasid feodaalid juba ammu kõigi talupoegade, välja arvatud maavabade täielikku sunnismaisust, sellest ei saanud nad linnadega läbi käies täiel määral kinni pidada. Ordumeistri tegutsemine selles olukorras andis tunnistust keskvõimu nõrkusest Liivimaal. Tallinna ja vasalkonna laialdased õigused, mille vastu maahärra oli võimetu, said raskuseks kogu riigile.

TALLINNA SISEVASTUOLUD 1530.–1550. AASTAIL

16. sajandil seisis Tallinn järjest uute ja suurte raskuste ees. 15. sajandi lõpust alates eriti teravalt päevakorda tõusnud konflikt rüütelkonnaga moodustas neist vaid ühe osa. Kaugelt mitte vähem tõsised ei olnud linna seest lähtunud vastu-

⁶⁴ Nottbeck, E. v. Die alte Criminalchronik Revels, Quellen II, Fol. 270.

⁶⁵ Hansen, G. v. Katalog des Revaler Stadtarchivs, 363; Süvalep, A. Ordumeister Herman von Brüggenei külaskäik Tallinna 1536. a. ja turniir Raekoja platsil. – Rmt.: Vana Tallinn, I. Tallinn, 1936, 65.

olud sotsiaalsel ja rahvuslikul pinnal. Veel 1500. ja 1513. aastal olid linnaelanikud ordumeister Plettenbergi sõjariistus vastu võtnud ning olnud ühiselt valmis tema vastu välja astuma, ka 1524. aastal reageeriti ordumeistri manitseva kirja peale ühiselt toime pandud pildirüüstega Oleviste, Pühavaimu ja dominiiklaste kloostriga Katariina kirikus. Kodanikkonna üksmeel haihtus aga kiiresti ja 1530. aastad tähistavad juba ületamatute ja lepitamatute tülide aega.

Venemaal toimuv seadis Tallinna suurkaupmehed keerulisse olukorda ja sundis uusi tegevussuundi otsima. Lisaks maakaubandusele pöördus kaupmeeste huvi ka väikekaubandusele, mida hakati käsitöölistel ning eriti eesti soost väikekaupmeestelt enda kätte tõmbama. Nii Suurgild kui ka ordukomtuur Remmert von Scharenberg nõudsid (võib arvata, siiski mitte sarnastel motiividel), et eestlastel keelataks kaubelda soolaga ning osta maalt üles vilja ja muud toorainet.⁶⁶ Väikegildid olukorraga ei leppinud ja hakkasid vastu, toetudes oma nõudmistes evangeeliumi õpetusele. Tallinna raad ei osanud kohe seisukohta võtta. Tema mõjutamiseks lõi Suurgild demonstratiivselt lahku väikegildidest ja keeldus nendega igasugusest koostööst. Linnavalitsus tegi 1545. aastal veel viimase katse oma autoriteedile tuginedes sundida vaenutsevaid pooli leppima, lubades mittekuuletujaid karmilt karistada⁶⁷, aga ega ta isegi enam selle ähvarduse mõjusse uskunud.

Korraks plaanis raad abi ja nõu saada Lübeckilt, aga viimaselt vastust ära ootamata asus koostööle Suurgildiga ning otsis Lübecki asemel tuge orduvõimult. Ja sellel oli ka tulemusi. 1547. aastaks valmis Tallinna komtuuri eestvõtmisel (talle oli ordumeister andnud vabad käed konflikti lahendamiseks) transaktsioon ehk kokkulepe Suurgildi ja mõlema väikegildi vahel. See fikseeris seaduslikult Suurgildi domineerimise väikegildide üle.⁶⁸ Sellega väikegildid muidugi ei leppinud. Nende protestiaktatsioonide peale tuli 1555. aastal kokku uus kõrge komisjon, kuhu kuulusid Tallinna komtuur, Järva ja Toolse footid, Tallinna linnusekomtuur, ordumeistri sekretär ja teised olulised ametimehed.⁶⁹ Üldjoontes kinnitati transaktsiooni punktid. Käsitöölistel keelati kaubanduslik tegevus: kaubelda soolaga ja osta talupoegadelt vilja või muid tarbe- ja tooraineid rohkem kui tarvis koduses majapidamises ja kutsealases tegevuses. Käsitöölistel lubati 1555. aastast alates küll rohkem soola osta, aga kaupmehed võisid Saksamaalt sisse vedada käsitöötooteid. Sellega olid käsitöölised lõplikult löödud.

Tallinn, kes alati oli püüelnud sõltumatust siseasjade ajamisel, ei tulnud ühtäkki oma sisemiste vastuoludega enam toime, olukord väljus linnavalitsuse kontrolli alt. Magistraadi autoriteeti ei tunnistanud ei kaupmehed ega käsi-

⁶⁶ Margus, A. Rahvus- ja sotsiaalvahekordade teravnemine Tallinnas XVI sajandi esimesel poolel. – Rmt.: Vana Tallinn, 4. Tallinn, 1939, 92.

⁶⁷ Samas, 95.

⁶⁸ Hansen, G. v. Katalog des Revaler Stadtarchivs, 378.

⁶⁹ Samas, 387.

töölised. Eriti pani raadi nõrdima, et käsitöölised sõandasid pöörduda kaebustega otse ordumeistri poole. Raad nimetas neid samasugusteks jooksikuteks, kui olid Riia väikegildide mehed, kes igal võimalusel jooksid kohe ordumeistri juurde kaebama.⁷⁰ Seda, et kaupmehed lausa võõraste võimukandjate juurest abi otsisid, ei teinud raad märkamagi. Tallinna rael ei jäänud üle muud, kui pöörduda ordumeistri poole ja juba tema autoriteedile toetudes püüda käsitöölis-kaupmeeste konflikt lahendada. See ei anna tunnistust millestki muust kui linna kriisist.

KOKKUVÕTE

Tallinna ja orduvõimu suhted olid 215 aasta jooksul äärmiselt muutlikud, kõikudes koostööst vastasseisuni. Nagu ka esitatud näidetest selgub, ei saa välja tuua lineaarset arengujoont. Käsitada linna ja ordu vahet kui pidevat linna autonoomia kasvu maahärra võimu arvel jääb pelgalt teoreetiliseks konstruktsiooniks. Linna ja orduvõimu suhted olid tegelikkuses palju keerulisemad ja mitmetahulisemad. Kui üldse rääkida mõnest läbivast iseloomulikust joonest, siis sellest, et Tallinn ei astunud kunagi välja maahärra kui sellise vastu, s.t. ei teinud samme tema alt vabanemiseks. Konflikt puhkes, kui riivati linna vanu õigusi ja senist olukorda. Lahendust nägi linn endise seisu juurde tagasipöördumises.

Väga lihtsustatult esitatuna toimus 15. sajandini Tallinna areng suhteliselt vabades oludes, siis aga situatsioon muutus. Algas n.-ö. teise seisuse pealetung (pole juhuslik, et 16. sajandil ei saa Tallinna ja orduvõimu suhetest rääkida vasalkonda puudutamata), samuti ilmnesis maahärra püüded suurendada oma võimu seisuste arvel. Linn asus kaitsele. Sellest ajast peale seisnes kogu tema "võimsus" vanade õiguste säilitamises, kuid neidki lihviti järjest maha. Linn ise ei suutnud oma probleeme enam lahendada – ei suudetud vahet vahendada vasallidega enesele talutavaks muuta ega saada hakkama rahvuslike ja sotsiaalsete vastuolude teravnemisega linnas. Ainult majandusküsimustes, eeskätt kaubanduses õnnestus linnal oma positsioone vahet kõige paremini kaitsta. Kõik viitab sellele, et Tallinna edukas vastupanu maahärrale oma õiguste kaitsele oli rohkem kesk- kui linna võimsuse tunnusmärk.

Tallinna ja orduvõimu suhete taust oli 215 aasta jooksul äärmiselt varieeruv – teiseses Saksa Ordu positsioon Euroopas ja Liivi orduharu ordusisene seisund, muutus Tallinna osa hansakaubanduses ning Liivimaa kaubanduselusel, toimusid muudki ümberkorraldused. Tallinna ja ordu suhete esitamine kõigis nüanssides ja kogu oma muutuvuses oleks ajaloolasele tõsine väljakutse, uurimus ise aga tähtis lõik mitte ainult Liivimaa poliitilisest, vaid ka sotsiaal- ning miks mitte ka mentaliteediajaloo.

⁷⁰ Margus, A. Rahvus- ja sotsiaalvahetõrgete teravnemine Tallinnas, 101.

REVAL UND DIE ORDENSMACHT IN DEN JAHREN 1346–1561

Inna PÖLTSAM

In der Entwicklung der Verhältnisse von Reval und der Ordensmächte fällt es schwer irgendeine klare, einheitliche Linie hervorzubringen. Es bleibt bloß eine theoretische Konstruktion, die Beziehungen zwischen der Stadt und dem Orden als die ständige Entwicklung der Autonomie, der Selbständigkeit der Stadt gegenüber der Macht des Landesherrn zu schildern. Die erwähnten Beziehungen waren in der Tat sehr kompliziert und vielseitig. Wenn wir überhaupt von einer durchführenden charakteristischen Linie sprechen können, dann soviel, dass Reval niemals wider den Landesherrn getreten hat. Das bedeutet, dass man keine Schritte getan hat, um sich von seiner Macht zu befreien. Der Konflikt brach auf, wenn gegen den bisherigen Zustand, gegen die alten Rechte der Stadt getreten wurde. Die Lösung des Konflikts sah die Stadt nur in der Wiederherstellung der alten Lage. Sehr verallgemeinert gesagt, Reval stand in dieser Hinsicht seit dem 15. Jahrhundert in der Schutzposition, von dieser Zeit an stand all seine sogenannte Macht in der Verteidigung der alten Rechte und auch die wurden immer geringer. So war Reval in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts gezwungen, sich von seiner jahrhundertlangen unbegrenzten Freiheit bei der Aufnahme der neuen Bürger, genauer der Bauern, loszusagen. Es gelang ihm am besten seine Positionen in den Wirtschaftsfragen, vor allem im Handel, zu schützen. Alles verweist darauf hin, dass der erfolgreiche Widerstand Revals dem Landesherrn in der Schützung seiner Rechte im 15.–16. Jahrhundert mehr von der Schwäche der Zentralmacht als von der Stärke der Stadt sprach.

Der Hintergrund, wo sich die Beziehungen zwischen Reval und dem Orden abgespielt hatten, war äußerst schwankend – es veränderte sich die Position des Deutschen Ordens in Europa und die Lage des livländischen Ordenszweiges binnen des Ordens, ebenso die Position Revals im hansischen Handel und im livländischen Wirtschaftsleben usw. Die Darstellung der Beziehungen Revals und des Ordens in allen Nuancen und in all ihren Veränderungen wäre eine ernste Aufforderung für Historiker, deren Forschungen aber ein wichtiger Abschnitt nicht nur in der livländischen politischen sondern auch in der sozialen sowie Mentalitätsgeschichte sein könnten.